

Perspektiv på barn- och ungdomslitteratur

Helene Ehriander och Anna Salomonsson

I en tid när det ständigt rapporteras i media om att barns och ungas läsande minskar är kunskapen och forskningen om barn- och ungdomslitteratur viktigare än någonsin. Av den senaste PISA-rapporten som presenterades i december 2023 framgick att svenska 15-åringars läsförståelse åter igen har sjunkit och nu ligger på samma låga nivåer som vid bottennoteringen från 2012. Det är ett nedslående besked. Flera satsningar har gjorts under de senaste åren för att få barn och unga att läsa mer och kanske också att därigenom få dem att förstå hur viktig läsningen är. Det gäller i första hand en grundläggande kunskap om att kunna avkoda texter flytande och ha tillräckligt stor ordförståelse för att kunna ta till sig innehållet i texter, men därtill kommer den viktiga upplevelseläsningen som har annan livsviktig kunskap att ge och som i bästa fall kan ”ge själen vingar”. Barnboksutgivningen i Sverige idag är i det närmaste oöverskådlig med över 2 000 titlar per år. (Enligt Svenska barnboksinstitutets årliga bokprovning utkom det 2 204 tryckta barn- och ungdomsböcker 2021.)

Många av dessa är lättlästa berättelser som vänder sig till unga som har svårt för att läsa och därför måste öva upp sin förmåga och minst lika många titlar ges ut av bokförlagen för att locka läsovilliga. De traditionella etablerade förlagen har många års kunskap och välutvecklad fingertoppskänsla för vad de unga finner intressant och vad de ska agna betet med för att den tänkta läsaren ska nappa. De har också överblick när det kommer till trender både vad gäller innehåll och språk och de knyter till sig de främsta författarna och illustratörerna.

Vuxna läsare som intresserar sig för litteratur för unga måste läsa mycket för att skaffa sig kunskap om bokmarknaden och utbudet för att hitta det mest intressanta och välskrivna. Här gäller det att navigera rätt i bokfloden för det är de spännande, roliga, språkligt spänstiga och konstnärligt nyskapande berättelserna som bidrar till läsintresset. Alla barn är inte intresserade av samma böcker, lika lite som alla vuxna vill läsa feelgood eller deckare, och det är därför viktigt att de som förmedlar böcker till unga läsare har både bred och djup kunskap om fältet. Vi vuxna måste inte bara vara läsande förebilder utan vi måste också veta hur litteratur för unga skrivs idag samt ha kännedom om författare, illustratörer, bilderbokskonstnärer, genrer, litterära grepp och olika fenomen som är populära här och nu. Vi måste läsa så mycket att vi alltid kan sätta rätt bok i händerna på rätt barn vid rätt tillfälle och göra det på ett sätt som väcker de ungas lust att läsa och förstå vad litteraturen har att

erbjuda. Vi måste också ha kunskap om barn- och ungdomslitteratur så att vi kan gå i dialog med de läsande barnen och samtala om det lästa på en djupare nivå. Ju mer komplex texten är desto fler frågor finns det som inte omedelbart besvaras. En bra läsförståelse gör att läsaren kan ta sig an och tolka dessa komplexa berättelser, något som i bästa fall leder till att läsaren får större behållning av läsningen och därmed blir intresserad av att läsa ännu mer. Det kan finnas tomrum i texten, bruten kronologi, ramberättelser, magisk realism, karaktärer som inte är så som läsaren först tror och berättelser kan innehålla öppna slut som aktiverar fantasin. Det är viktigt att unga läsare ges tillfälle att möta olika litterära grepp för att efterhand få en större förståelse för hur de kan användas och vilka mönster och kopplingar som kan finnas i berättelsen. Begrepp som exempelvis genre, intertextualitet och berättarperspektiv är sådana som elever bör ges möjlighet att lära sig under sin skoltid för att kunna reflektera över och initierat samtala om de berättelser som de läser. Att läsa ger insikter, inte bara om innehållet som kan relatera till vår omvärld, utan också om hur berättelser skrivs och konstrueras. Detta handlar om en nödvändig kunskap om litteraturen i sig och om litteraturdidaktik för att kunna förmedla och undervisa om litteratur, men inte minst handlar det om kunskap vad gäller barn- och ungdomslitteraturens estetik och konstnärliga värden. Denna kunskap blir allt viktigare i dagens samhälle där vi omges av allehanda historier i olika medier som vi måste kunna kritiskt granska och förhålla oss till. Att ha en utvecklad förmåga till kritiskt tänkande är något som är viktigt i många sammanhang och en kvalitet att använda inte endast i samband med läsning av skönlitteratur.

Läsning är utifrån flera perspektiv en demokratifråga. Den som läser har ett försprång framför de som inte läser och kanske inte heller erövrar de förmågor som läsningen och litteraturen erbjuder. Att barn och unga grundligt bör tränas i denna färdighet betonas uttryckligen av Skolverket på flera håll i skolans styrdokument, och även andra samhällsaktörer verkar i samma anda. Bland annat påminner oss Barnboksakademins 17 argument för läsning om att boken och de berättelser den rymmer är oöverträffad för att orientera oss i tillvaron och ge oss redskap att hantera denna.

Det här temanumret vänder sig främst till dem som arbetar med barn och unga i och utanför skolan och på bibliotek liksom till dem som studerar på lärarutbildningar och på kurser inom barn- och ungdomslitteratur. I temanumrets olika bidrag undersöks litteratur som riktar sig till såväl yngre barn i bilderboksåldern och mellanåldern som till ungdomar i de högre års-kurserna där crossoverlitteratur är vanlig. Textbidragen har i olika grad koppling till de kurser i barn- och ungdomslitteratur som ges vid Linné-universitetet och den forskning som bedrivs inom forskargruppen CHILL (Centre for Childhood Research in Literature, Language and Learning).

Temanumrets nio artiklar belyser barn- och ungdomslitteratur utifrån olika perspektiv såväl när det gäller tematiska ingångar som teoretiska angreppssätt och som redan nämnts har flera av dem en uttalat litteraturdidaktisk ingång. I

den inledande texten ”Den fria fantasins möjligheter och begränsningar. Hur normkritiskt tänkande påverkat några av mina skrivprocesser” utgår Malin Eriksson Sjögård från konstnärlig forskning när hon diskuterar frågan om representation i barnlitteratur. I sin essä tar hon avstamp i egna erfarenheter som författare till böcker riktade till barn i mellanåldern och undersöker prövande själva skrivprocessen genom att belysa förhållandet mellan författaren, texten och den unga läsaren. Artikeln visar på betydelsen av att eftersträva en ödmjuk och självreflekterande hållning i skildringar om exempelvis mångfald och normavvikelser. Eriksson Sjögård belyser skrivandets dilemma att gestalta komplexa mellanmännsliga förhållanden så rättvisande som möjligt, och inte minst karaktärsskildringar som har inspirerats av verkliga personers livssituation.

Berättelser baserade på verkliga människors liv och hur dessa representeras i ord och bild är något som behandlas i Marcus Axelssons och Lisa Källströms artikel ”Flickan med den gula regnjackan: Greta Thunberg som agent i översatt barn- och ungdomslitteratur”. Här undersöker de hur läsaren uppmuntras att hantera de frågor om miljö och klimat som tematiseras i ett antal böcker om Greta Thunberg på bokmarknaden i Tyskland, Frankrike, England, Danmark och Sverige. De verbaltextliga elementen analyseras med utgångspunkt i systemisk-funktionell grammatik och illustrationerna med retorisk bildanalys, och med utgångspunkt från detta frågar sig artikel-författarna hur barns agens kommer till uttryck på böckernas omslag.

Miljötematiken står i förgrunden även i de två följande artikelbidragen men nu ur ett litteraturvetenskapligt perspektiv med didaktiskt anslag. Åsa Nilsson Skåve diskuterar i ”Ekolitteracitet, interdependens och läsning av *De tar allt ifrån mig*” hur en miljömedvetet genomförd litteraturundervisning kan främja elevers förmåga att kunna relatera till naturen och ”läsa’ omvärlden som ett nät av samspel mellan olika arter, ekosystem och planetära aspekter.” Nilsson Skåve framhåller hur estetiska upplevelser exempelvis i form av litteraturläsning kan fylla en viktig funktion i utvecklingen av denna förmåga. Med utgångspunkt från *De tar allt ifrån mig* (2023), en ungdomsroman med fantasyinslag skriven av Linda Jones, problematiserar Nilsson Skåve relationer som rör kön, ålder, klass och geografisk hemvist samt gränsdragningen mellan mänskligt och mer-än-mänskligt.

Förhållandet mellan det mänskliga och mer-än-mänskliga är något som behandlas även i Anna Salomonssons artikel om Mats Söderlunds dystopiska ungdomstrilogi *Ättlingarna* (2018–2020). Aktuellt för vår tid tematiserar också den miljö- och klimatfrågor och ungas agensskapande i en oförutsägbar värld. Artikelförfattaren diskuterar hur dess kombination av naturtematik och poesin som motiv och stilmedel kan diskuteras i samband med litteraturläsning i de högre årskurserna i syfte att främja en mer nyanserad förståelse för såväl mångbottnade textvärldar som, i bästa fall, läsarens egen.

Poetiska texters potential i litteraturundervisningen undersöks av Anna Thyberg i den efterföljande artikeln ”Starting with Puppies Instead of Pit

Bulls”. Utifrån synen att arbete med poesi kan gynna mindre läsvana elever, undersöker Thyberg två prisbelönta prosalyriska verk som båda ger uttryck för minoritetsgruppers röster i ett nutida USA: Reynolds *Long Way Down* (2017) och *The Poet X* (2018) av Elizabeth Acevado. Betraktade som så kallade motberättelser, ”counter narratives”, belyser Thyberg bland annat deras pedagogiska potential att främja elevers kritiska tänkande i ett sammanhang där engelskan undervisas som främmande språk (EFL: English as a Foreign Language). Hon visar även på möjliga förtjänster med att i läsundervisningen kombinera olika medieringar av de texter som studeras.

I likhet med Thyberg undersöker även Malin Alkestrand engelskspråkig litteratur riktad till ungdomar i gymnasieåldern, men i hennes fall med fokus på en annan genre. I sin artikel “When a daughter submits to her father’s will”: Teaching Taboo Topics with Jennie Melamed’s *Gather the Daughters*” analyserar Alkestrand utifrån Melameds dystopiska roman hur tabubelagda teman som våldtäkt och incest kan utgöra en grund för diskussion i klassrummet i syfte att belysa ett strukturellt genus- och åldersrelaterat förtryck.

Skoningslöst våld och förtryck är ett tema som återkommer i Susanne Sand Schneiders artikel om barnlitteratur som utspelar sig under andra världskriget. I ”Repertoarer, didaktisk potential och två lättlästa barnböcker med anknytning till Förintelsen” diskuterar artikelförfattaren utmaningen i att skriva samt undervisa om barnlitteratur som behandlar Förintelsen. En fråga som Sand Schneider uppehåller sig vid är den hur författare såväl som undervisande lärare på ett så balanserat och pedagogiskt sätt som möjligt bör beakta den historiska kontexten som berättelserna grundar sig på.

Temanumrets två avslutande bidrag kretsar båda runt bilderbäckers samspel mellan ord och bild samt representationen av tidsrumsliga aspekter. Anette Almgren White och Helene Ehriander analyserar i artikeln ”Konstverk som hjälpare vid tidsförflyttning. Ekfrasen i Sigrid Heucks *Mäster Joachims hemlighet* (1995) och *Den förtrollade ryttarstatyn* (2007) av Pamela Kavanagh” hur tidsresor som litterärt grepp samt så kallade ekfraser bidrar till att levandegöra berättelsers skeenden och karaktärer. Analysen belyser hur konstnärliga objekt i ungdomsböckerna gestaltar gränsöverskridanden vad gäller olika former av tid och rum, bland annat den mellan fiktion och verklighet.

Anette Almgren White och Helene Ehriander har tillsammans med Linda Piltz även skrivit temanumrets sista artikel ”I dialogens tjänst. Det mediala samtalet i den heteromediala bilderboken”. Här diskuteras utifrån Shaun Tans konstnärskap hur texter befinner sig i ständig dialog med andra texter och vilka mediala samspel, estetiska så väl som narrativa, som finns i den moderna bilderboken. Artikeln ger vidare en inblick i den intermediala verktygslådan och diskuterar bilderboken utifrån olika mediekategorier samt hur Tans bilderböcker på ett åldersöverskridande sätt gestaltar existentiella frågor.

Centre for Childhood Research in Literature, Language and Learning (CHILL) samlar forskare inom humaniora som sysslar med forskning om barn och ungdom, barn-, ungdoms- och crossoverlitteratur, barn-, ungdoms- och crossoverfilm samt barns och ungdomars språkutveckling och lärande i en mångfacetterad kunskapsmiljö, där forskning, utbildning och samverkan korsbefruktar varandra. Via didaktiska perspektiv på dessa fenomen bidrar CHILL även till att utveckla forskningen inom lärarutbildningen och utbildningsvetenskap.

Referenser

- Skolverket (2023), *PISA 2022: 15-åringars kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap*, Stockholm: Skolverket. <https://www.skolverket.se/publikationer?id=12177> [hämtad: 23-12-06]
- Svenska Barnboksakademin, *17 skäl för barnboken*: <https://barnboksakademin.com/17skal/index.shtml> [hämtad 2023-12-08]
- Svenska barnboksinstitutet (2022), *Bokprovning 2022: Trenden bruten, nu ökar utgivningen igen*: <https://www.barnboksinstitutet.se/nyheter/bokprovning-2022-ar-har/> [hämtad 2023-12-08]